

ТЕМА ВГОЛОС

Україна й її «точки опори» в Середній Європі: Хорватія

26.03.2019 | 11:27 | [Олег Баган](#)

Євген Пащенко — доктор філологічних та історичних наук, професор кафедри україністики Філософського факультету Загребського університету, дослідник історії і культури України у зв'язках із південнослов'янськими літературами. Автор чисельних монографій./ Засновник і редактор бібліотеки *Ucrainiana Croatica*, де опубліковано у перекладах студентами загребської україністики наукові праці українських вчених, у тематичних збірниках «Закарпатська Україна /Політичне русинство» (2013), «Українські Карпати» (2014), «Українська Галичина» (2016), «Прикарпаття, Буковина» (2015, 2016).

Якби Ви представили Хорватію географічно, в культурно-антропологічному аспекті, адже сама країна є вельми розтягнутою вздовж Адріатики і достатньо регіоналізованою, як і Україна, що склалося історично?

Вже географічна конфігурації Хорватії виглядає як символ історичної долі, що формувалася у численних вторгненнях, розподілах — наслідках бурхливої історії. Історично Хорватія була більшою, а сучасна територія умовно ділиться на континентальну північну і приадриатично-південну. Перша межує з Угорщиною, Словенією, Сербією і Боснією. Якщо вирушити з Закарпаття, ви перетинаєте Панонську низину і потрапляєте у Хорватське Загір'я. Тут, як здається, найбільше зосереджувалися давні слов'янські переселенці мирного, господарського періоду міграцій, яким передували слов'янські завойовники, що дійшли до Адріатики та островів і там залишили сліди свого культу: Перун-Велес-Мокош тощо мають безліч топонімічних відгуків на теренах Хорватії. У Хорватському Загір'ї антропология більш слов'янська, мова, етнографія, топонімія тощо мають чимало аналогій з українськими зразками. Однак не вартує думати, що саме і лише з прикарпатсько-карпатських теренів сюди йшли слов'яни. Був і польський, і чеський напрямки мандрівки прахорватів (як припускають, хорватський етнос у VI–VIII ст. розселився від Східних Карпат до долини Лаби і Татрів).

Загалом панонський басейн був заповнений слов'янською більшістю, яка потім мадяризувалася агресивними гунами, перетворивши їх на угорців, серед яких 60 % населення має слов'янські ДНК. У подальшому тут століттями домінувала австро-угорська культура, ідеологія, в якій, звернімо увагу, зародилася славістика як офіційна наука. Отже, в самому своєму зародку ця наука була партикулярною, тенденційною, служила імперській політиці. Тому слов'янське дно угорського простору замовчувалося.

Східна частина Хорватії — Славонія, що межує з Сербією, — також яскраво слов'янськи виражена і має певні аналогії з українською культурою і ментальністю, але з домінуванням австро-угорських та інших впливів. На теренах Боснії і Герцеговини хорвати зазнавали чимало втрат — людських і територіальних. У сербській частині (Республіка Сербська) під час посткомуністичної війни за визволення значно зменшилася кількість хорватів і мусліман (*муслімани* — офіційна назва боснійців мусульманської віри); тут присутні прояви антипатії до хорватів мусліманської людності, яка концентрується у Сараєві. Герцеговина — це найбільш хорватська територія, але зараз вона втрачає населення через постійні конфронтації з мусліманами (регіон Мостару) і через економічну скруту. Люди масово виїжджають на Захід.

Приадриатична смуга від Дубровника до Істрії з тисячею островів і острівців позначена середземноморськими особливостями з слідами античної культури від еллінів, римських пам'яток, візантійських відгуків, вона вирізняється цивілізаційними контактами з протилежним італійським берегом — від запозичень до конфронтацій. Саме тут, серед приадриатичних хорватів віками палахкотіла ідея слов'янської єдності як вираз протиставлення: «ми (слов'яни) — вони (romeї)».

Люди тут характеризуються середземноморськими особливостями: високі, чорняві, комунікативні і слов'яномовні, це як вираз поміченого Дмитром Павличком дерева, до якого прищеплено слов'янську гілку, або ж навпаки. Загалом Хорватія — це складний історичний вузол, мозаїка, розмаїття культурних нашарувань, що становлять національне багатство.

Чи загоїлися «рани» недавньої війни у свідомості хорватів щодо сербів і боснійців?

«Офіційна Європа вимагає демонструвати мир, але всюди пам'ятають про скоєні «юґокомуністами» злочини»

Якщо відповідати дипломатично, то уряд, йдучи за настановами ЄС, прагне ці рани загоїти. Якщо реально, то ні. Це просто неможливо, бо агресія була жорстокою. Офіційна Європа вимагає забути і демонструвати мир, що уряд і намагається показати, але Балкани — це традиція архаїчної меморії, тому всюди пам'ятають, особливо по Боснії, по хорватських селах і містах, про скоєні «юґокомуністами» злочини. Наприклад, нещодавно побили сербських ватерполістів у Спліті, хоч позірно громадськість це засудила. Тож це проблема політики і почуттів, етики і свідомості, історичної пам'яті і потреби злагоди.

Щороку відбуваються процесії пам'яті у Вуковарі, місті, яке було розгромлене сербськими військами у 1992 р., не вгасають суди над злочинцями війни, час від часу вибухають сутички вербальні, або юридичні. Сусідня з хорватами країна, Сербія, перебуваючи під шаленим великоросійським впливом, представляє хорватів під впливом російської пропаганди проти українців — як «ушастів», «фашистів». Відомо, що сучасний сербський антиукраїнізм є продуктом російського впливу, що має свої аналогії й у показі хорватів у сербських ЗМІ, до яких їхні балканські сусіди налаштовані вороже, як і до України. Отже, напруження не вгасають. Зовні хорватська громадськість спокійна, дотримуючись відомої етичної норми: «простимо, але не забудемо». Хоча й існують вияви в душі: «не простимо і не забудемо!»

Сьогодні не існує регулярного, на рівні держави презентування хорватської культури й історії в Україні. Чому?

Ми сьогодні живемо в добу диктатури грошей, а презентація культури — це гроші. Якщо є вигода, потечуть гроші, було б і презентування. Хорватія економічно має єдину фабрику, яка працює кілька місяців на рік з прибутком до 7 мільярдів євро. Це Адріатика! Тому вона зацікавлена в головному — в туристах, які витрачають гроші.

Другий після економіки фактор впливу на імідж країни — спорт. Ми бачили вибух симпатій завдяки футболістам Віда-Вукоєвич (*Слава Україні!*), які показали, як хорвати розуміють Україну. Але існує ще один фактор — інформаційна агресія, яку здійснює сучасний кремлівський режим, паралізуючи балканські терени, схильні до міфів, вигадками про російський антиамериканізм, чим популяристи приваблюють і певні сегменти суспільства.

Хто буде займатися спеціальною програмою представлення Хорватії в Україні? Це міг би стимулювати туризм. Наприклад, серед західноукраїнського населення живе міф про Велику Хорватію, яка начебто була там, у Прикарпатті, мала там столицю, а тамтешні українці — це білі хорвати. На рівні товариства дружби такий громадянський фольклор позитивний, але пані наука до цього ставиться прохолодно, оскільки не бачила реальних дарунків справжньої наукової вартості.

Як відомо, саме президент Хорватії, пані Колінда Грабар-Кітарович, була одним з ініціаторів створення міжнародної політичної ініціативи з інтеграції країн Міжмор'я (Intermarium'у). Наскільки це серйозна тема для хорватської геополітики?

Це давня ідея, що сягає проекту *Międzymorze* польського маршала Пілсудського, вона час від часу зринає і згадана політик активізувала її у своїй діяльності. Підтримана з боку президента Трампа, певною мірою — з боку ЄС, Німеччини. Проте вона нашоухується на внутрішні перепони в низці країн Центральної Європи, зокрема, через політику в Угорщині, Польщі. Тож ця інтенція дещо затихла нині через згадані політичні проблеми. Україна вимушено стримана в цьому напрямку з різних причин, однією з яких є і стан безпеки в українській акваторії Чорного моря. Не виключено, що ініціатива діятиме знову, за умови відповідних політичних змін у згаданих країнах.

Чи достатньо повно використані дипломатичні можливості з боку України для налагодження ширших і глибших стосунків із Хорватією, яка є, безперечно, важливим геополітичним гравцем на Балканах і загалом у Середній Європі?

«Посла України в Хорватії немає вже майже два роки»

Посла України в Хорватії немає вже майже два роки, що, в цілому, характерно й для низки інших країн. Проте робилося чимало для використання досвіду Республіки Хорватія у процесах мирної реінтеграції окупованих територій, що викликало і викликає злісну реакцію російського агресора. Безумовно, потрібне пожвавлення з боку дипломатії, враховуючи й доброзичливе ставлення до України нинішнього хорватського уряду на чолі з Андрієм Пленковичем, котрий відстоює політичну лінію Європейського Парламенту.

Ви зробили дуже багато для популяризації української культури в Хорватії. Які б ще важливі «стратегічні» кроки Ви б хотіли реалізувати? Чого явно бракує для повноцінного представлення української культури?

Як славіст я формувався в ідейній аурі ще радянського славізму, тобто славістики з обов'язковою ідеологічною догмою (братерське єднання, старший брат та інші фігури ідеологічного кічу). Однак поступово я виходив на розуміння Балкан із їхньою специфікою. Югославістика в радянській славістиці була ізгом із кола «братерських народів», але на певному етапі були потепління, тож я потрапив на навчання в Югославію з метою навчатися у Загребі і повернутися як хорватист. Оскільки в тодішній радянській стратегії югореспубліки мусили б розвивати дружбу, де Україна мала б дружити з Хорватією (недогледіли!), Росія, звичайно ж, із Сербією; Словенія з Білоруссю тощо. Проте, через політичні процеси у Хорватії, яка після Празької весни 1968 року активізувалася у спробах захистити національну незалежність (наприклад вимагалася назва хорватська, а не сербо-хорватська мова) я опинився у Белградському університеті.

Як українець, дізнався, що українська культура здійснила справжній переворот у сербській культурі 18 століття, створивши там сербське бароко — у літературі (першу сербську драму написав киянин Козачинський), києво-могилянці принесли барокові знання, поезію, створили школи, представили вертеп; лаврські митці розписали монастирі, привезли книги Лаврської, Львівської друкарень, навчили бароковій графіці і багато інших добрих справ. Тому я захистив докторську дисертацію і опублікував про це книгу, що мала два видання в Україні, перекладена українцями Боснії, русинами Воєводини, і два — у сербських перекладах. Коли бачу, як сербські ЗМІ, переймаючись російським патологічним антиукраїнізмом, поливають Україну проросійськими інфобрежнями, соромлюся.

З часом відкрив Хорватію, побачивши глибини у наших взаєминах, перш за все у прагненні визволитися із догматики слов'янського братерства. Невипадково Хорватія серед перших визнала незалежність України 5 грудня 1991 року, а Україна була першою країною-членом ООН, що визнала Хорватію 11 грудня. Тому в Загребі з вдячністю одну з вулиць названо Українською. У Київському університеті ми ініціювали і вперше на пострадянському просторі ввели викладання хорватської мови як самостійної. Коли мене запросили до створення посольства України в Загребі, то я там ініціював введення української мови як фахової. Щороку 22 хорватських студентів вступають на україністику, як одну з дисциплін навчання з двох фахових предметів. Дипломні захищають українською, обов'язково перекладають наукові праці з української в проекті «**Шлях по Україні**»: представлення країни науковими працями від Закарпаття до Донбасу, від Волині до Криму. Як правило, ці книги сприймаються з великим інтересом у Хорватії.

Актуальними залишаються проблеми вивчення українсько-хорватських взаємин, що мали безперервний розвиток і вимагають висвітлення. Проблема хорватського етногенезу в українському контексті не може вирішуватися лише голослівним

декларуванням, що галичани – це саме білі хорвати, бо справа набагато глибша і складніша. Потрібне висвітлення контактів до пізнього середньовіччя, порівняння *"Руської правди"* і *"Полицького статуту"*, які вражають схожістю. Потрібне висвітлення впливу русько-української редакції церковнослов'янської мови, якою у першій половині XVII століття перекладалися хорватські глаголичні тексти; потрібен аналіз римських барокових збірників з текстами українських уніатів, що виховали Юрая Крижанича, який у своєму ідеологічному славізмі (Крижанич був першим ідеологом слов'янського єднання) був продуктом українських моделей мови, церкви, державотворення, про що в українській науці мало що відомо. Уніати були і серед влахів, тобто слов'янізованого давнього населення скотарів у Далмації на початку XIX ст., а ще раніше, з середини XVIII століття, закарпатці почали переселятися на хорватські простори Славонії, де вони відомі там як русини.

У XIX ст. відбувається поступове осмислення України хорватськими романтиками й учасниками літературного реалізму, коли саме на прикладі долі України хорватські інтелектуали дізнаються, що слов'янство – далеко не дружнє коло народів, а Росія — гнобитель. Саме у Хорватії виходить перший у Південно-Східній Європі переклад поезій Шевченка, зроблений 1863 року провідним письменником Аугустом Шеноа, типологічно близьким до Пантелеймона Куліша. 1887-го виходить перша книга перекладів Кобзаря: у виданні «Матиці хорватської» друкують книгу перекладів з Шевченка Аугуста Харамбашича. Український і хорватський модерн на прикладі Лесі Українки і Володимира Назора й інших поетів сецесії вимагає порівняльного дослідження, як і експресіонізм антивоєнної тематики М. Крлежи і В. Стефаника, інших галицьких письменників.

Східний фронт Першої світової війни проходив через західноукраїнські землі, сповнені могилами хорватських домобранів, як це показав Мирослав Крлежа. У 1930-х роках поживляються відносини галицьких українців з Хорватією, де українські студенти формують «Просвіти» і солідарні з хорватами в опорі великосербській політиці. Хорвати серед перших дізналися про радянський геноцид в Україні — Голодомор, а в роки Другої світової війни в Загребському університеті введено викладання української мови, опубліковано перекладами книги Уласа Самчука, Василя Стефаника, публіцистичні тексти про Україну.

Після 1945 року російсько-радянський режим вторгається на простори Югославії і руками тамтешніх комуністів проводить репресії над українськими діячами, але соцреалізм тут, як не дивно, був зупинений яскравим художнім модернізмом, що поширюється з 1950-х років. Радянська славістика стає ідеологічною зброєю, де югославістики немає «у колі братніх народів», що надовго загальмувало вивчення проблеми українсько-югослов'янських, отже і українсько-хорватських взаємин. Вони глибокі, широкі і вимагають всебічного дослідження. Моя робота — лише скромний внесок у цей простір.

Що означає для Вас, як для славіста, Хорватія на мапі всього слов'янського світу? Якими є її цивілізаційні і ментальні особливості?

«Хорватія сприймалася перш за все як країна з історичною долею, дуже близькою до України»

У моєму усвідомленні Хорватія сприймалася перш за все як країна з історичною долею, дуже близькою до України. Якщо спробувати моделювати типологію Хорватії, то це слов'янський пласт на плідному етнічному, культурному ґрунті давнього дослов'янського субстрату. Все разом — складне сплетіння етній як іллїри-волохи, елліни, ромеї і нарешті слов'яни. Крім названих, відбувалися численні етнічні вторгнення як в історичних глибинах, так і пізніших часів. Український напрям був лише одним, але не єдиним, з напрямів дослов'янських і слов'янських вторгнень на ці землі. Така динаміка створювала генетичне багатство народу, що нині іменується хорватами. Звідси розмаїття, мозаїчність цивілізаційної, ментальної характеристики.

У формуванні Хорватії домінували фактори статичності і динаміки. Перший передбачає самий простір, позначений географічною презентабельністю (плідні угіддя, клімат), що приваблювало, укорінювало тут людину з розвитком традицій, які зазнавали невпинних вторгнень інших етній, мотивованих тими ж особливостями — екзистенціальною привабливістю простору. Останнє історичне вторгнення було, вірогідно, в VI столітті — слов'янське, що тривало хвилями міграцій і в наступних віках. Дослов'янські вторгнення були набагато чисельнішими, впливовими і не лише у цивілізаційно видимих писемних проявах — елліни чи ромеї, але й в інтервенціях іраномовних кочовиків, котрим, як припускають, належить етнічний іранізм **«хорват»**. Іраномовні номади залишили значні сліди у слов'янських племінних формаціях на всіх рівнях і перш за все на теренах руської України, де відбувався ірано-слов'янський симбіоз. Слов'янські військові формації виступали щодо балканських теренів як завойовники, що було їхньою цивілізаційною домінантою і що бачимо в українській історії — від середньовічних дружин до козацтва. Одним із проявів мілітантної організації є міфологізація ландшафту з топонімічними слідами культу божества дружини – Перуна. У подальших століттях проникнення до Адріатики слов'янський контингент поступово зливався з попередниками, моделлю чого є місто Раґуза-Дубровник як формула синтезу неслов'янського зі слов'янським етносами, поєднаних християнством, яке поступово відроджувалося після навали язичників. Потім йшли століття слов'яно-неслов'янських стосунків: приадріатичні хорвати і Венеція та османи; континентальна Хорватія і Австро-Угорська монархія; слов'яно-слов'янські: протистояння хорватів і сербів; комуністичні фікції рівноправних народів (тітовська паралель лицемірства російсько-радянського інтернаціоналізму), звинувачення сербами хорватів у апології фашизму (усташі як емблема хорватства у тій війні, і це коли Тіто був хорватом, а більшість партизанських загонів складалася з хорватів!). Посткомунізм з кривавими різанинами і перемога хорватів над червоно-коричневою агресією (Вуковар як аналогія Донецька, Славонія — як Донеччина).

Нині відчуваються залишки комуністичних рудиментів у сучасному суспільстві, розчарування суспільних мас в євросоюзному членстві і здобувають впливи антиєвросоюзні популісти, розкол у суспільстві в сутичках «за» і «проти» Туджмана, аполітичність молоді і втеча до Європи; уповільненість економічного розвитку за умов глобалізації. Ці та інші риси певною мірою мусили б окреслити деякі історичні етапи і сучасний стан, певною мірою близький до українського. Отже, Хорватія в історичному і сучасному зрізі — матеріал для спостережень (і) українсько-хорватських аналогій і відмінностей.

Зараз Хорватія — це бастион Євросоюзу в регіоні, вона не піддається російській інтервенції, як це бачимо в сусідніх країнах, і що викликає озлоблення в агресора. Хорватія була і залишається важливим прикладом для України у відстоюванні євросоюзних, пронатовських політичних прямувань, і тому вимагає більшого політичного діалогу з боку України.